

dományosan nincs véglegesen tisztázva. Az építőmunkálatokat mindenestre a magyar államalapítás tájé-
kán bonyolíthatták le, tehát ha szerepüket számításba akarjuk venni az etnikai csoport kialakulási folya-
matában, akkor az Árpád-kortól kontinuus lakossággal kéne számolnunk. Ez azonban megint csak nehézsé-
gekbe ütközik, hiszen történeti adataink vannak arra, hogy falvainkat a török háborúk alatt többször
elpusztították. Ez az „elpusztítás” persze nem kell, hogy a törzslakosság teljes, végtörvényes kiirtását jelent-
se. Egyszerűen arról is lehet szó, hogy a háborús időkben a falvak népe lakóhelyét elhagyva valahol el-
bújdosott és a veszély elmúltával ismét visszaköltözött régi helyére. Ilyesmire utal az a — természetesen
megint csak nem történelmi hitelességű — helyi eredetmagyarázó monda, amely Kéménd község nevét
magyarázza. A török háborúk alatt, úgymond, a lakosság a vidéket pusztító katonaság elől föld alatti pu-
tilakásokban bújdosott, amelyeknek csak a kéményük látszott ki a földből. A csupa kéményből álló falut
ezért Kéméndnek nevezték el az arra járók. Falvainkban viszonylag sok dél- és középmagyarországi ered-
etre valló családnev található (pl. Baranyai, Bácskai, Szalai, Csákvári, Szegedi, Bankházi stb.), amelyek
talán a török terjeszkedés elől a XVI. században északra menekülőök emlékét őrzik. Ha ők (uródaik) a
mai napig fennmaradhattak, az azt is bizonyíthatja, hogy teljesen nem pusztulhatott ki a vidék a hódot-
ság és a felszabadító háborúk ideje alatt. Másrészt annak a lehetőségét is fölvetik (és éppen erre adhatják
majd meg a választ a levéltári kutatások!), hogy az újonnan, netán nagyjából egy helyről beköltözők ala-
kították ki ezt a sajátos egységet.

Tovább folytatva a lehetőségek felsorolását, Kósa László véleményét kell megemlítenem (egyébként
tudommal ez idáig ő az egyetlen, aki valamivel magyarázni próbálta a falucsoport létrejöttének okát). Ő
egyházaszerzési gyökerűnek véli az etnikai csoport kialakulását: „... az Alsó-Garam mentén Kisbény és
a környező hat község egy fáról (plébánia körzete) alkotott, következésképp egymás között házasodtak,
és jellegzetes népviseletük is megkülönböztette őket a környező falvak népétől.” Elgondolkoztató feltéte-
lezés, amit persze még további kutatásoknak kell pontosítaniuk (egyelőre pl. nem oldotta meg a kialakulás
időbeli elhelyezését a kérdés, de önmagában az egyedi viseleti forma létrejöttét sem indokolja).

Érveket és ellenérveket egymás mellé rakva mondtam el a kurtaszoknyás hatfalu létrejöttének megítél-
sem szerinti lehetőségeit. Meglehet, a további kutatások ezek közül bizonyítanak be valamit, de annak le-
hetőségét sem zárhatjuk ki, hogy egy teljesen váratlan eredményt hozzanak.

Liszka József

A szentgáli kanászok a falu társadalmában

Általában akinek tanyája volt, az több disznót is tartott. Itt már külön kanászt is fogadtak, aki kint
élt a tanyán. Majdnem minden tanyasi embernek volt külön kanásza. Ha valakinek kanásza volt szüksé-
ge, akkor mindenfelé érdeklődött. De a kanászok is járták a tanyákat és ahol kellett, ott maradtak.

A nagygazdák *konvenciók kanászokat* fogadtak, ezek általában családos emberek voltak. Lakást is kap-
tak kint a tanyán. A gazdatól egy hold konvenció föld járt, ennek felét a gazda elvetette nekik arzával, a
másik felébe kapás növényeket ültettek, ezt saját maguk művelték. Tarthatott egy anyadisznót évi szapo-
rulatával együtt. Ez nyáron kijáratott a gazda *fókájával*, de télen magának kellett etetnie, gondoznia.
Járt még neki ezen felül 20 kg zsír, 20 liter petróleum, 12 kg só és némi konvenció pénz, amit negyed-
évenként kapott meg a kanász. A hold földön kívül kapott még 150—200 négyzetögl konyhakertet is.
Naponta egy liter tej egészítette ki a járandóságot.

Ha a kanász felesége segített valamit a gazdnál, azért külön fizettséget kapott. Ezt nem pénzben, hanem
ruhában, élelemben adták, pl.: mákot, lisztet, zsírt kérhetett, ha megszorult. Mindig április 1-től április
1-ig szegődtek.

A kisebb gazdák egyedülálló kanászt alkalmaztak. Ha gyerek volt — 10—18 év kor között —, akkor
az apja *kiszegődte* (megbeszélte) a bérét a gazdával. Mindenképpen járt neki szállás, koszt, ruhafelhárítás,
mosás, varrás. Emellé még általában 1 pár csizma, 1 nyári ruha, 1 téli ruha, 2 pár fehér ruha (ing és ga-
tya). Volt, aki még *kiszegődött* 1 kocsi fát és 1-2 mázsa búzát is, amit aztán hazavitték a faluba a szülők.

Az egyedülálló kanászok mindig január 1-től január 1-ig szegődtek. Ha nem tetszett nekik a gazda, egy
év után továbbálltak. Ha igen, maradtak. Természetesen a gazda tetszését is el kellett hogy nyerte a mun-
kájával, csak akkor maradhatott. Amikor újév táján a gazdák összejöttek a Polgári körben, kérdezték
egymástól: Kit fogadsz az idén? Én a tavalyit. Ez minden évben így volt. Így aztán a nála levő kanásza
rá is maradt ragadványnevként a „Tavalyi”.

A kiskanász (gyerek) kutyát nem vitt magával a tanyára. A család kölcsönadta neki a háznál levő „*Jor-
hanu*” kutyát. Ez olyan pásztorkutya volt, melynek nem volt munkája, csak a ház körül lődörgött.

A felnőtt kanász általában agglégény volt. Vagy esetleg özvegyember, akinek meghalt a felesége és
gyermekke nem volt, vagy már nagyok voltak és nem az ő gondja volt az ellátásuk. Az ilyenek szívesen
mentek ki a tanyára. Kutyájuk is volt, vitték magukkal. Szegődött héruk volt. Pénzben és természetben
kapták.

Támás Imre egyik kanásza, Vitáris Dániel, „*Jentálpénzre*” szegődött, azaz negyedévenként kapta meg a
fizetséget: az 1940-es években 30 pengőt. Emellett persze ő is kapott szállást, kosztot és ruhamosást, még

a kutyáját is etették. Ezenkívül járt neki még fél konvenció, mely 1/2 hold földet és 9-10 mázsa gabonát jelentett. A földet a gazda vetette el árpával. Kapott egy külön szobát, melyet a gazda látott el tüzelővel és petróleummal. A gazdáról tavasszal kapott egy malacot is, melyet felnevelt és azután a gabonát együtt eladta. Ebből ruházkodott, a fertálpénz pedig elég volt neki dohánnyra.

Volt, aki anyadisznótarást is engedélyezett a kanásznak, ha úgy látta, hogy becsülettel megállja a helyét. Ez természetesen a gazdák között volt és ott is evett.

Tamács Imrénének a Hajag alatt volt tanyája. Itt őrzött Vitáris Dani kanász 10 anyadisznót, 70-80 szőcőt. Kan is volt a seregben. Több evet szolgált náluk. Vitáris nagyon jó „*helálló*” kanász volt. Egy ilyen 10—15 évet is eltöltött. Fiatalabb korában, 20—30 évesen, Gombás Béla tanyasi gazdánál volt, a 12 évet töltött el. A zenét nem nagyon szerette, és az erdőn egyedüli szórakozása a hintázás volt. Iszalból hintát készítet és ezt fellette a faágra, ezen hintázott, míg a disznók ettek. Az erdőben több ilyen hintája is volt. Egy kissé sántított a bal lábára, csípőficamos volt.

Egy másik tanyán, Fodoréknál, 6-8 anyadisznó és annak a szaporulata volt egy kannel. Itt Kőcsi József, Horváth Gyula, majd Mics Mihály volt a kanász az 1910-es évektől. „Mics Mihály — adatközlőm szerint — hitván, *poszka* kis ember volt. Eccer őrzés közbe lefeküdt a fa alá pihenynyi. Gondúta mos alszik e sorra, a disznók is nyugottak. Gyűjt e hertelen zápor. A villám belevágott a fába és ü is meghát. Ez kora délután volt. Eccer csak láttyuk ám, hogy a disznók egy része szalad hazra. A másik fele meg sehon. Nem is gyűttek. Ementünk keresni, megnézni ho mi történt. Összeszettük a disznókat, a kanász meg sehon. Eccer csak edesapám megralata a fa alatt. Meg vót háva. Nagyon sajnátuk, mer tendes kanász vót. Tiszteességgé etemetük.”

A faluban is volt néhány olyan nagygazda, akinek annyi disznaja volt, hogy külön kanászt fogadott. 2-3-an összeálltak és megfogadtak egy kanászt. Ezek a kanászok a faluban laktak. Ha vidékről jöttek, bérelek itt egy kis házar és elszegődtek. Egyébként a faluban is sok disznó volt. ezért pásztor is több volt. Majd minden utcának volt kanásza. Voltak *kint hálók* — csak télen jöttek be — és voltak *minden naposak*.

A pásztorok a kihajtás előtt húsvét másnapján végigjárták azt a falurészt, ahonnan a disznókat kihajtották. Ekkor felírták, hogy ki mennyi állatot akar kihajtani. Ez igen nevezetes napjuk volt a kanászoknak.

Rovást csak azok a kanászok végeztek, akik a társaslegeltetési bizottság alkalmazásában dolgoztak. Ugyanis akkor vették számba, hogy ki hány disznót akar kihajtani. Reggel a kanász elment a közös legelő bizottság egyik tagjához, a jegyzőhöz, és sorra járták a gazdákat. Felírták, hogy hány anyadisznót, süldőt akarnak kihajtani. Úgy igyekeztek, hogy azokat a gazdákat járják le először, akik tíz órára a templomba mentek. Minden gazdasszony megajándékozta valamivel a kanászt. Volt, aki tíz-húsz tojást adott, egy szál kolbászt, egy darab szalonnár, sonkát, kenyeret, kalácsot. Ez nagyon jólesett, hiszen ha karácsony táján vágtak is egy kis hizót, az már rég elfogyott húsvétra. Főleg annál a kanásznál, amelyik télen nem őrzött, igen megfogyatkozott az élelem. Amikor már a kanásznő gondolta, hogy van kolbász és tojás, akkor elküldött egy-két gyermeket kosárral és hazahozatta velük. Nagy volt a boldogság. Tojást sütöttek kolbászal. Ezt ebédre készítették. Ekkor a kanász és a jegyző is odament ebédre. Varga Bálint elmondása szerint igen tiszta asszony volt Molnár Mártonné, az 1930-as években. Finom, izletes kolbászos tojást készített. Több éven keresztül evett náluk rováskor. Egy-egy üveg hor is került ilyenkor az asztalra.

Az egyik adatközlő mondta, pásztorcsalád sarja: „Kisgyerek korunkban igen szomorúan néztük húsvétkor az uccabeli gyerekeket. Ugyanis némik már húsvét vasárnap reggelin tojott a nyúl. Mi meg híjába vártuk, hozzánk nem gyűtt. Am amikor elgyűtt a húsvét másnaptya, lett nekünk is nagyon sok pirtos, zöld és kék tojás. A maradék füstéket edesanyám a szomszédoktól ekerte. Sárpat is füstött. Eszt a vöröshagyma hejján füstötte meg. Így nekünk kicsit késve ugyan, de több színű tojásunk lett, mind a szomszédgyerekeknek.”

A kanász azért is várta ezt a napot, mert másnap már hajtotta ki a disznókat. Egész télen csak otthon volt. Igaz nem télenül, mert volt aki kosarat font, volt aki a gyerekek lábbelijét varrta, a sajátját, sőt még a szomszédokét is rendbeszedte. A tarisznyáját is ilyenkor javította meg. Egyszóval készült arra, hogy jön a kikelet és akkor minden gond nélkül mehet majd legeltetni.

Orúli ilyenkor a pásztor. jött a jó idő, a munka, amely ugyan nagyon nehéz és kemény volt. Az első napokban az ólakhöz szokott állatot nehéz volt összeszoktatni, a faluból kihajtani. Az első napokban ugyan segítettek a gazdák vagy az asszonyok kihajtani a faluból. Főleg a kis süldőfélekkel volt mindig a baj. Ezek előtte való évben még nem jártak ki. Ilyenkor a gazdasszony a szakasztóba árpát és pár darab kenyeret tett. Ezzel csalogatta, zörgette a szemet a szakasztóban. Szegény meghajszolt állat csak a gazdája szavára hallgatott. A faluvégig kísérték és hazafele is ide mentek eljé.

Ha volt olyan disznó, amelyik nem akart a konda közé állni, akkor a kanász úgy igyekezett, hogy maga előtt a konda felé terelje. Amikor közeledett a többihez, az ostarával háromszor keresztalakut durranat a süldő hátán. Az megijedt és szaladt a többi közé. Azok között pedig mindig volt több marakodós is. Főleg, amelyek már előző évben is kijártak. Nos, azok meg oldalba, vagy fölön harapták az ilyen szegény újoncot és az azt sem tudta, merre meneküljön.

Amikor már összeszoktak, akkor már jobb dolga volt a kanásznak, könnyebben őrzött. Szépen kizöldelt a fű, jól tudtak legelni a disznók. A legelők főleg olyan részeken voltak, ahol víz is akadt. Ha a disznó jóllakott, nemcsak ivott, de meg is fürdött a pocsolójában. Hideg folyóvízben nem szívesen fürdik. Inkább olyan mélyedésekben, ahol az esővíz megáll. A patak vizéből jót isznak, de utána keresik a pocse-

cákat. Aztán ha délben dél a konda, a kanász is lefekszik a hús fa alá. A pásztor mindig 1 óra fele ment oda a délőre. Itt általában délután 2-3 óráig feküdtek, deleltek az állatok. Vagy éppen ameddig a disznóknak jólesett. A kanász szintén pihent. Ide hozták neki az ebédet is. A kutyája vagy kutyái szintén szesz távolságra fekszenek tőle. A jó kurya akkor sem alszik, ha pihen. Ide oda pislog a kondára. Hisz mindig van egy-két kujtorgó disznó, aki rövid pihenés után szókni készül. Kijönnek a sorból, és óvatosan csekeznek eltűnni a bokrok között. Az ilyen állatot a pásztor mindig szemmel tartotta, mégis előfordult, hogy megszökött egy-egy állat. Ha a délelőlről szökött meg a disznó, akkor rendszerint a mellette levő is magával csalta. Ha szókni készül, akkor kissé *dujjog*. Ezt a mellette fekvő egy-két, néha több is meghallgatja, és felkelnek azok is. Ha van a közelben gabona, krumpli vagy kukorica, akkor nagyon kellett vigyázni, hogy rá ne kapjanak, mert igen sok kárt tettek. Ha pedig a disznók valahol kárt tettek, azt a kanászok mindig meg kellett fizetni.

Nagyon kiállították a kanászt a disznók, ha érett a vadcserecsznye. Ilyen vadcserecsznyefák a szentgáli terület minden részében találhatók. Erdőn-mezőn egyaránt. Ha már túlérett a cserecsznye, jön egy nagy szél és lepotyog. A disznók megérik a szagát. Olyan bolondok lesznek érte, hogy kanász legyen a talpán, aki összetartja őket. Ha nem laknak jól vele, akkor ha felropogtatták, további élelem után indulnak. Ha a kanász más irányba keresi, kimennek a mezőre és megvan a kár. Ősszel ugyanígy van a vadalma és a vadkörte érése idején. Ilyenkor azonban már nem volt alkalom a kártételre, ha meg is szöktek. Gabona nem volt ősszel, kukoricát nem nagyon termeltek a szentgáli határban, a krumplit is kiszedték szeptember elején. Ha már hullott a makk, nem vágytak annyira a mezőre a disznók.

A pásztoember élete nagy részét az erdőn és a mezőn töltötte. Megszokta, hogy a bojtárján — aki gyakran a fia volt — kívül alig találkozott emberekkel. Az igazi pásztorok azonban nem hiányolták a társaságot. Náluk az állathoz való ragaszkodás mindennel erősebb volt. Ezért aztán, ha jött a tavasz, megszólalt a pacsirta, a pásztorot hívta az erdő, már nagyon hiányzott neki a virágok illata, a munka. Nem volt maradása a családjá körében sem. Pedig nem volt könnyű mesterség a kanászkodé. Gyors, fúrge emberek voltak. Ebben a mesterségben a lusta ember nem érvényesült.

Egy disznó — vagy három malac — után 10 kg búza, 15 kg rozs, 1 fej káposzta és 40 fillér járt a falu kanászának. Régebben még egy kenyér is kapott évente. Ez az 1930-as években volt. Volt, aki lencsét, zórt is adott. Atról függött, hogy melyik kanászcsaládnak mire volt szüksége.

Volt olyan gazda, aki nem fizetett, hanem egy darab földet adott a kanásznak. Ezen aztán termelhetett magának, amit akart. Olyan egyezség is volt, hogy a bérebe 2-3 páskomot kapott, és annak az ára a kanászé lett. A páskom egy bizonyos legelőterületet jelentett, meg volt szabva, hogy erre hány állatot lehet kihajtani. Ez csak a tagosítás után volt. Előtte nem volt bérlet sem az erdőre, sem a mezőre. Egy-egy embernek annyi joga volt, amennyit megvett. Azonban 6-8-nál nem nagyon volt több. Ilyen páskomot adott a kanásznak a gazda. Ő kiadharta bérebe és ami pénzt kapott, az az övé lett. Ez lett aztán a fizetése.

A falukanász disznót és kecskét is tarthatott, amennyit akart. Sokat nem tudott, hiszen tétre nem volt tartása, ilyenkor a meglevőket is el kellett adnia. Ebből öltöztette fel a családját és a bojtárját is. Esetek egy kecskét és egy anyadisznót tartott meg, azt már el tudta látni.

A jó kanász megbecsült ember volt a faluban és a tanyán is. Szentgálon a gazdák csak valódi, tőzgyökerező pásztorokat alkalmaztak. Akinek a vérében volt a pásztorokodás, értett a disznók legeltetéséhez, ismerte a disznótartás minden csínját-bíját.

Sófalviné Tamás Mária

Legényélet Csöglén

A Veszprém megyei Csögle kisközség volt, de körjegyzői székhely. Egeralja, Adorjánháza, Kispirit, Nagypirit tartozott hozzá, ezek Csöglével együtt református községek. Csöglének a leirt időszakban (1870—1945 között) 1200—1300 lakosa volt, határa csak 3000 kh. Kis község tehát, de a csögleiek nagyok tartották, de talán nem is csak a csögleiek, mert aki idegen végigment a 2 km hosszú utcáján — egy utcája volt, és ebből nyílt néhány köz, és a körülépült Vásártér —, nagyinak gondolta, mert soká ért végig rajta. Nagy templomával, nagy vásárterével, nagy vásárával a környéken valóban a legnagyobb falu volt. Az „aktív” legények száma — arányosan a lakosság számához — mintegy 100 volt. Aktív legénynek azt mondjuk, aki még nem öregedett ki a legénysorból. A százas szám úgy adódik, hogy évente 10—15 fiúgyermek marad ki az iskolából, s ha a legénykedés idejét átlagosan 8 évnek vesszük — 16 éves kortól 24-ig — 100 körüli szám adódik.

Az elindulás

A fiúgyermek, ha kimaradt a mindennapi iskolából, természetesen még nem volt legény. A régi iskolaszisztem szerint az elemi iskola 6 osztályát 12 éves korában fejezte be a gyermek. Ez akkor is így volt,